

ІЗ ЦИКЛУ ШЕВЧЕНКА "В КАЗЕМАТІ": ВІРШОВЕ ОПОВІДАННЯ "– ЧОГО ТИ ХОДИШ НА МОГИЛУ?"

У статті проаналізовано поезію "– Чого ти ходиш на могилу?", написану Шевченком у травні 1847 р. в казематі Третього відділу в Петербурзі, зокрема з'ясовано її жанрову належність, розглянуто сюжет, вказано на національне його підґрунтя, композиційну побудову твору зі своєрідним римуванням.

Ключові слова: віршове оповідання; мотив; народні пісні; думи; повір'я; легенди; перекази; домінантна риса; повістувальний сюжет; композиція твору; наратор; римування.

Однією з провідних у сучасному вітчизняному літературознавстві та публіцистиці залишається шевченківська тема. Це пов'язано із загостренням національної проблематики у суспільстві, зокрема з постійною увагою до творчості Шевченка в останні десятиліття (про це свідчать щорічні вшанування поета – конференції, семінари, симпозиуми, круглі столи та ін., вихід друком "Повного зібрання творів" у 12 т., "Шевченківської енциклопедії" у 6 т.).

Вагомими у сучасному шевченкознавстві стали окремі спостереження про поезію "– Чого ти ходиш на могилу?" Л. Білецького (у коментарях до твору), Ю. Івакіна, В. Шубравського. Серед останніх – публікація М. Бондаря, у якій науковець класифікував за жанрами Шевченкові поезії. Проте узагальнюючої праці щодо аналізу цього твору немає, що й зумовило вибір теми дослідження. Окреслити національне підґрунтя вірша "– Чого ти ходиш на могилу?", з'ясувати його жанрову належність, розглянути сюжет, композиційну побудову, специфіку римуваннями є метою пропонованої статті.

Вірш "– Чого ти ходиш на могилу?" – один із тринадцяти творів, що входять до поетичного циклу "В казематі". Його Шевченко написав, коли перебував під слідством у справі Кирило-Мefeldійського братства у казематі Третього відділу в Петербурзі з 17 квітня по 30 травня 1847 р., орієнтовно 17 квітня – 19 травня 1847 р. Після повернення з Аральської описової експедиції до Оренбурга, наприкінці 1849 р. або на початку 1850 р. (не пізніше 23 квітня – дня арешту поета), Шевченко з рукопису (ЦДАМЛМУ. Ф. 506. Оп. 2. № 2) без жодного виправлення переписав його у складі циклу "В казематі" (під № 5) до "Малої книжки" (третій зшиток за 1846–1847 рр.). 18 березня 1858 р., перебуваючи у Москві, поет

переписав вірш з незначимим виправленнями, скороченнями і переробками з "Малой книжки" до "Більшой книжки" [докл. див.: 7, с. 558].

Джерела тексту: чистові автографи – в окремому рукописі циклу "В казематі" (ІЛ. Ф. 1. № 69. С. 2), у "Малій книжці" (ІЛ. Ф. 1. № 71. С. 32–35), "Більшій книжці" (ІЛ. Ф. 1. № 67. С. 71–72). Влітку 1856 р. список із чистового рукопису-автографа зробив П. Куліш (ІЛ. Ф. 1. № 77. С. 7).

Уперше твір надруковано за списком П. Куліша під довільною назвою "Калина" в альманасі "Хата" (СПб., 1860, С. 73–75) і того ж року в перекладі Л. Совінського польською мовою в газеті "Kurjer Wileński" (травень). Вперше введено до збірки творів: Кобзарь Тараса Шевченка / Коштом Д. Кожанчикова. – СПб., 1867. – С. 390–392; Поезії Тараса Шевченка. – Л., 1867. – Т. 1. – С. 167–169 (в обох виданнях – за першодруком).

Творами, об'єднаними під назвою "В казематі", Шевченко утвердив в українській поезії новий різновид жанру – цикл (складніший тип порівняно з "Давидовими псалмами"), до якого "поряд із ліричними віршами [...] увійшли кілька ліро-епічних" поезій [6, с. 554], встановив власну жанрову систему циклу (елегії, послання, пісня, балада та її модифікації, вірші розповідного характеру, ідилія, притча) [6, с. 554].

У шевченкознавстві немає однастайності щодо жанрової належності вірша "– Чого ти ходиш на могилу?". Зокрема, В. Щепотьєв [9, с. 39–42], Л. Білецький [1, с. 305] та Г. Нудьга [5, с. 109] розглядали його серед балад, сюжет яких побудовано на метаморфозі; В. Шубравський наголошував на жанровій взаємодії баладної традиції, думки й пісні [8, с. 221], Ю. Івакін назвав твір баладоподібною поезією [3, с. 33], М. Бондар – віршовим оповіданням [2, с. 591].

Ф. Колесса вважав, що основою Шевченкового твору є сюжет балади німецького письменника Г.-А. Бюргера "Ленора" (1773), поет міг її читати в перекладі В. Жуковського [4, с. 220]. В. Жуковський тричі звертався до сюжету Бюргера: у 1808 р. у баладі "Людмила" (з підзаголовком "Подражание Биргеровой Леоноре"), у 1808–1812 рр. – у баладі "Светлана", а 1831 р. переклав найбільш точно під авторською назвою. "Ленору" Жуковського вперше надруковано в Санкт-Петербурзі у 1831 р. у виданні "Баллады и повести В. А. Жуковского: В 2 ч.", одночасно – в іншому – "Баллады и повести В. А. Жуковского" в одному томі.

Домінантною рисою аналізованого віршового оповідання Шевченка є виразний національний колорит. Сюжет поезії побудовано на ґрунті мотивів українських пісень, дум, повір'їв, легенд і переказів про калину. Зокрема, заручена дівчина, за народним звичаєм, саджає калину на могилі загиблого коханого. Повістувальний сюжет у Шевченка має поступальний розвиток та

обіймає триваліший часовий відтинок порівняно з народнопісенною традицією: після смерті коханого дівчина через тугу за ним щонаочі ходить на його могилу і, посадивши на ній калину, кличе парубка, сподіваючись, що " –Може, пташкою прилине / Милий з того світа" [7, с. 15]. Тут Шевченко використав фантастичний мотив метаморфози – перевтілення одних істот в інших, коли, за народним віруванням, душа покійника може з'являтися перевтіленою у пташку: "Вранці-рано на калині / Пташка щебетала" [7, с. 15]. Перебіг побутової історії закінчується трагічно: на четверте літо знесилена невтишимою тугою дівчина помирає під калиною.

Композиційно твір можна поділити на чотири частини: перша, написана чотиристопним ямбом, – зачин, експозиція (рр. 1–7): діалог матері з дочкою: " – Чого ти ходиш на могилу? – / Насилу мати говорила. – / Чого ти плачеш, ідучи, / Чому не спиш ти уночі, / Моя голубка сизокрила? – / – Так, мамо, так. – І знов ходила, / А мати плакала, ждучи" [7, с. 14]. Поет акцентував відчай згорьованої дівчини і розпач її матері. Початкові рядки про психологічний стан матері – "плакала, ждучи", що повторюються наприкінці, виконують функцію обрамлення викладу.

У другій частині (рр. 8–27) – розвиток дії: заручена дівчина саджає калину на могилі парубка, партія розповідача змінюється монологом дівчини, яка мріє, щоб її коханий повернувся до неї хоча б пташкою. Фрагмент написано 14-складовиком (8+6).

Третя частина (рр. 28–61) – розв'язка [7, с. 15–16], як і попередня – 14-складовий вірш, – це коротка інформація наратора про події, що відбулися протягом трьох років. У прощальній пісні героїні виявлено ще одну причину її втрати бажання жити – людський поговор і насміх: "Зневажають подруженьки / Подругу свою" (рр. 44–45) [7, с. 15], або: "Вранці найдуть мене люде, / Мене осміють" (рр. 52–53) [7, с. 15]. Наратор відкрито висловлює співчуття безталанній дівчині: "Утомилось молодеє, / Навіки спочило..." (рр. 60–61) [7, с. 16]. Пісню дівчини "– Широкая, высокая / Калино моя" (рр. 36–55) [7, с. 15] написано народнопісенним 13-складовим віршем (4+4+5) [4, с. 293] з відповідним до метричної схеми римуванням парних рядків, непарні рядки – холості.

Завершальну, четверту частину (рр. 62–66), партію розповідача, написано чотиристопним ямбом [7, с. 16].

Відійшов Шевченко й від традиційного баладно-романтичного пейзажу, якого тут немає. Явища природи з'являються у творі тільки окремими деталями (наприклад, "до схід-сонця", "вставало сонце"). Поет використовує, як і в народній поезії, заперечний паралелізм: "Не сон-трава на могилі / Вночі процвітає. / То дівчина заручена / Калину сажає" (рр. 8–11) [7, с. 14–15], "Не сон-трава / Вночі процвітає, / То дівчина з калиною / Плаче, розмовляє" (рр. 32–35) [7,

с. 15]. Цей повтор – композиційний прийом, що має семантичне значення; вводиться і метафора сну-смерті: "Під калиною дівчина / Спала, не вставала" (рр. 58–59) [7, с. 15].

Отже, "– Чого ти ходиш на могилу?" – віршове баладне оповідання побутового змісту романтичного типу з трагічним фіналом (дівчина померла від горя, мати залишилася самотньою), із сумовитою тональністю. Мотивом смерті від розлуки з коханим твір перегукується з баладами "Причинна" й "Тополя".

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Білецький Л. "Чого ти ходиш на могилу?" (стаття) / Л. Білецький // Білецький Л. "Кобзар" : у 4 т. – Вінніпег, 1953. – Т. 3. – С. 305–306.
2. Бондар М. Жанрова система поезії Шевченка / М. Бондар // Шевченківська енциклопедія : у 6 т. / НАН України, Ін-т л-ри ім. Т. Г. Шевченка. – К., 2012–2015. – Т. 2. – 2012. – С. 585–594.
3. Івакін Ю. Поезія Шевченка періоду заслання / Ю. Івакін. – К., 1984. – 237 с.
4. Колесса Ф. Студії над поетичною творчістю Т. Шевченка / Ф. Колесса // Колесса Ф. Фольклористичні праці. – К., 1970. – С. 172–326.
5. Нудьга Г. Українська балада: (3 теорії та історії жанру) / Г. Нудьга. – К., 1970. – 258 с.
6. Чамата Н. "В казематі" / Н. Чамата // Шевченківська енциклопедія : у 6 т. / НАН України, Ін-т л-ри ім. Т. Г. Шевченка. – К., 2012–2015. – Т. 1. – 2012. – С. 553–556.
7. Шевченко Т. Повне зібрання творів : у 12 т. / Т. Шевченко. – К. : Наукова думка, 2001–2014. – Т. 1. – 2001. – 784 с.
8. Шубравський В. Жанри / В. Шубравський // Бородин В., Івакін Ю., Кирилюк Є., Смілянська В., Чамата Н., Шубравський В. Творчий метод і поетика Т. Г. Шевченка. – К., 1980. – С. 192–302.
9. Щепотьєв В. Шевченкова "Калина", як балада на світову тему / В. Щепотьєв // Записки Полтавського Інституту народної освіти. – 1927. – Т. 4. – С. 39–42.

Стаття надійшла до редколегії 25.03.16

Калинчук А.

ИЗ ЦИКЛА ШЕВЧЕНКО "В КАЗЕМАТЕ": СТИХОТВОРНЫЙ РАССКАЗ "– Чого ти ходиш на могилу?"

В статье проанализировано поэзию Шевченко "– Чого ти ходиш на могилу?", написанную в мае 1847 г. в каземате Третьего отдела в Петербурге, в частности выяснено ее жанровую принадлежность, рассмотрен сюжет, указано на национальное его основание, композиционное построение произведения со своеобразным рифмованием.

Ключевые слова: стихотворный рассказ; мотив; народные песни; думы; поверия; легенды; предания; доминантная черта; повествовательный сюжет; композиция произведения; нарратор; рифмование.

Kalynchuk A.

FROM SHEVCHENKO'S CYCLE "IN THE DUNGEON": VERSE STORY "– WHY DO YOU GO TO THE GRAVE?"

In the article analyzes the poetry of Shevchenko "– Why do you go to the grave?" was written in May 1847 in the dungeons of the Third Department in St. Petersburg, in particular the identity of its genre, considered the plot, is shown in his national basis, composite construction work with a kind of rhyme.

Key words: poetic story; motive; folk songs; dumsy; beliefs; legends; dominant trait; affirmative plot; composition of story; narrator; rhyming.